

Aldona Rita Jurewicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
e-mail: jurewicz.a@uwm.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7123-8735

DOI: 10.15290/mhi.2018.17.02.08

Odpowiedzialność *pro alienis debitis* i inne niepożądane praktyki w zakresie egzekucji pożyczek związanych z uprawą roli. Rozważania na temat konstytucji Honoriusza z 422 r.

ABSTRAKT

Omawiana w artykule konstytucja Honoriusza z 422 r. wydana została w celu wyeliminowania nieprawidłowych, z punktu widzenia cesarza, praktyk w zakresie egzekucji roszczeń z tytułu niespłaconych pożyczek pieniężnych zabezpieczonych zastawem na gruncie uprawnym. Grunty te należały do średnich posiadaczy ziemskich, ale pożyczkobiorcami nie byli oni sami, lecz wolny i niewolny personel administrujący ich posiadłościami. Aby wyegzekwować swoje roszczenia wierzyciele starali się m.in. wykorzystać klasyczne skargi dodatkowe (*quod iussu* i *de peculio*), w celu powiązania właściciela gruntu z istniejącym stosunkiem zobowiązaniowym. Chętnie korzystali też z pomocy osób wpływowych, powierzając im reprezentowanie ich interesów w trakcie postępowania sądowego. Cesarz, akceptując możliwość podmiotowego rozszerzenia wymienionych skarg dodatkowych, generalnie zmierzał jednak do przywrócenia zasad prawnych znanych już w prawie klasycznym: niemożność obciążenia zastawem gruntu bez wiedzy i woli właściciela, obowiązek skierowania roszczeń w pierwszej kolejności przeciwko dłużnikowi, zakaz uciekania się pod protekcję *potentes* w postępowaniu sądowym i wreszcie obowiązek przedłożenia dowodu na istnienie upoważnienia w przypadku *actio quod iussu*. Sankcje, jakie przewidziano dla wierzycieli, którzy nie zastosują się do cesarskiego zarządzenia, miały na celu zniechęcenie ich do działania obarczonego ryzykiem utraty możliwości dochodzenia roszczenia.

ABSTRACT

Liability of *pro alienis debitis* and other detrimental practices in relation to the execution of loan for the cultivation of land. Consideration on the constitution of Honorius (422 AD)

The constitution of Emperor Honorius dated in 422 AD was issued to eliminate wrong practices in relation to the execution of claims for an outstanding loan secured by a pledge set against cultivated land. Such lands were the property of middle-class landowners but the borrowers were free and non-free managers of the estates. The execution of claims was backed by the classical actions of *quod iussu* and *de peculio* in order to link the owner of the land with the contract of *mutuum*. In some situations creditors asked these powerful men (*potentiores*) for assistance in court. The Emperor in accepting a widening of the subjective scope of *actio de peculio* and *actio quod iussu* tried to restore the rules known to classical Roman law: the impossibility of burdening the land with a pledge without the awareness and consent of the landowner, the requirement of addressing the claims to the debtor in first, the prohibition of seeking the patronage of *potentes* in courts, the requirement for evidences of authorization in the case of *actio quod iussu*. Creditors who violated the law of Honorius could lose their action against debtors.

Słowa kluczowe: *Codex Theodosianus, lex edictalis, actiones adiecticiae qualitatis, actio de peculio, actio quod iussu, zastaw, servus, colonus, actor, procurator, conductor, dominus possessionis, cultor terrarum, potentior*

Key words: *Codex Theodosianus, lex edictalis, actiones adiecticiae qualitatis, actio de peculio, actio quod iussu, pledge, servus, colonus, actor, procurator, conductor, dominus possessionis, cultor terrarum, potentior*

Wprowadzenie

W 422 r. Honoriusz wydał konstytucję adresowaną do prefekta pretorio Italiae Iohannesa, któremu podlegały terytorialnie trzy diecezje: Italia, Afryka i Illiria¹.

¹ *Notitia Dignitatum*, red. O. Seeck, Berlin 1876, s. 108; K.L. Noethlichs, *Beamtenum und Dienstvergehen. Zur Staatsverwaltung in der Spätantike*, Wiesbaden 1981, s. 45. W interesującym nas zakresie prefektury te odróżniały się od siebie zarówno w tradycji uprawy roli jak i strukturze własności oraz procentowym odsetku gruntów znajdujących należących do tzw. dóbr koronnych lub prywatnego majątku cesarskiego – por. T. Kotula, *Rozwój terytorialny i organizacja latyfundiów w rzymskiej Afryce w okresie wczesnego cesarstwa*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” [dalej: EOS] 1952-53, z. 46.2, s.129 i nast.; A.H. Martin Jones, *The Later Roman Empire 284–602. A Social Economic and Administrative Survey*, t. 2, Oxford 1964, s. 788; S. Tarozzi, *Norme e prassi. Gestione fondiaria ecclesiastica e invasioni giuridiche negli atti negoziali ravennati dei secoli V–VII*, Milano 2017, s. 71.

Okoliczności jej wydania są niejasne², nie wiadomo dlaczego skierowaną ją właśnie do tego urzędnika, czy była ona inspirowana jego wcześniejszym zapytaniem lub prośbą o interwencję i wreszcie, czy obowiązywać miała na całym podległym mu obszarze, czy jedynie na wybranej jego części³.

W trakcie redakcji Kodeksu Teodozjańskiego, w którym treść omawianej w niniejszym artykule konstytucji jest zachowana, została ona podzielona na kilka fragmentów ujętych w różnych księgach i tytułach. Tym samym, pomimo dokonanych współcześnie paalingenetycznych rekonstrukcji tekstu⁴, wciąż trudno z całą pewnością stwierdzić, czy jest on kompletny.

Pomimo wspomnianych wyżej mankamentów, tekst, który będzie tu analizowany, jest bardzo ciekawy zarówno z prawnego punktu widzenia, jak i w zakresie historii społecznej, ekonomicznej czy politycznej. Dlatego w podsumowaniu spóbję ukazać jego znaczenie w kontekście stosunków agrarnych i społecznych epoki. A oto treść wspomnianej konstytucji Honoriusza w zrekonstruowanym brzmieniu⁵:

Imp. Honorius et Theodosius⁶ AA. Iohanni p(raefecto) p(raetori)o. Subscriptio: dat V id. Jul Rav. Honorio XIII et Theodosio X AA conss

² Por. na temat analizy konstytucji z C.Th. – D. Vera, *Appunti per una storia della proprietà fondiaria nel tardo impero*, „Atti dell'Accademia Constantiniana” [dalej: Atti] 1993, t. 9, s. 79; J. Wiewiórowski, *Organizacja Cesarstwa Rzymskiego w V stuleciu: cesarz, armia, prawo*, [w:] *Świat rzymski w V w.*, red. R. Kosiński, K. Twardowska, Kraków 2010, s. 212.

³ Należy przypuszczać, że została podana do wiadomości jego edyktem – F. Botta, *De his qui suscipiunt alienos agricolas. Intorno a Edict. praef. praet. XXV*, „Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano Vittorio Scialoja” [dalej: BIDR] 2017, t. 111, s. 5 i nast.

⁴ W artykule korzystam z rekonstrukcji zaproponowanej przez S.-A. Fusco, *Constitutiones principum und Kodifikation in der Spätantike. Ein Kaisererlass aus dem Jahre 422 im Codex Theodosianus*, „CHIRON. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Institut” [dalej: CHIRON] 1974, t. 4, s. 626 i nast. Por. też R. Bonini, *Comportamenti illegali del creditore e perdita dell'azione o del diritto (nelle Novelle Giustinianee)*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” [dalej: SDHI] 1974, t. 40, s. 116 przyp. 14; R. Backhaus, *Sandro-Angelo Fusco, „pecuniam commodare”. Aspetti economici e sociali della disciplina giuridica dei rapporti di credito nel V secolo d.C. (=Università di Perugia: pubblicazioni della facoltà di giurisprudenza, t. 22)*. Perugia 1980. 181S., „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung” [dalej: ZSS] 1982, t. 99, s. 444; T. Honoré, *Law in the Crisis of Empire 379–455 AD. The Theodosian Dynasty and its Quaestors*, Oxford 1998, dodatek: *Palingenesia of Latin Laws of Eastern Emperors 379–450 AD and of Western Emperors 383–455 AD*, pod W546/14/27; G. Santucci, *C.Th. 2,13,1: la legislazione di Onorio sui crediti fra il 421 ed il 422 d.C.*, SDHI 1991, t. 57, s. 186 i nast.; idem, *Sui capitoli 43 e 122 dell'Editto di Teodorico*, SDHI 1995, t. 61, s. 861 przyp. 37.

⁵ Tekst oryginału za wyd. *Codex Theodosianus*, red. P. Kruger, Th. Mommsen, dodr. z I. wyd., Hildesheim 1999.

⁶ Konstytucja ta obowiązywała również na wschodzie cesarstwa. E. Stein, *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire*, ZSS 1920, t. 41, s. 197.

(C.Th. 8.8.10⁷) *post alia: nullam possessionem⁸ alterius pro alienis debitis publicis sive privatis praecipimus conveniri⁹ et cetera.*

(C.Th.2.31.1¹⁰) *post alia: dominosita constringi manifestum est actione praetoria, quae appellatur quod iussu, si certam numerari¹¹ praeceperint servo actorive pecuniam. 1. igitur in perpetuum edictali lege sancimus¹², ut, qui servo, colono, conductori, procuratori actorive possessionis pecuniam commodat, sciat, dominos possessionum¹³*

⁷ =C.I. 12.60.4. Do tego fragmentu nie ma interpretatio.

⁸ Tu w znaczeniu nieruchomości, majątek ziemski. Por. H. Heumann, E. Seckel. s.v. *possessio* e), *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, wyd. 9. zm., Jena 1926, s. 441; Kruse, s.v. II.A.a, *Thesaurus Linguae Latinae* (dalej: TLL), t. X.2, szp. 97.37 i nast.; M. Plezia, s.v.II, *Słownik łacińsko-polski*, t. IV, wyd. 2, Warszawa 1999, s. 211; J. Sondel, s.v. 13; *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, wyd. 2, Kraków 2001, s. 764; s.v. 1.II, *Der neue Georges. Ausführliches Handwörterbuch Lateinisch-Deutsch*, t. 2, wyd. 8, red. T. Baier, Hannover – Leipzig 2013, szp. 3745.

⁹ Do znaczenia czasownika *convenio* jako prowadzić postępowanie sądowe wobec kogoś, nawiązuje Godefredus *alium pro alio exigi vetat* (s. *Codex Theodosianus Jacobi Gothofredi in sex tomos divisus*, Lipsiae 1736, s. 623) oraz H. Heumann, E. Seckel (s.v.4, op. cit., s. 107); S.-A. Fusco, *Pecuniam commodare. Aspetti economici e sociali della disciplina giuridica dei rapporti di credito nel V. secolo d.C.*, Perugia 1980, s. 18 przyp. 16. Jednak ten czasownik może też oznaczać zawarcie umowy, w rozumieniu *contractus* czy *pactum*, zatem być może nie chodziłoby tutaj o zakaz pozywania kogoś za cudze długi: podmiotem w tym zdaniu (ACI) jest *possessio* (por. s.v.II.4.b, TLL, t. IV, Leipzig 1980–1995, szp. 831.15-17) – ale o zakaz ustanawiania zastawu na cudzej nieruchomości, majątku ziemskim jako zabezpieczenia cudzego długu. Taka interpretacja wydawałaby się w świetle zrekonstruowanego tekstu trafniejsza.

¹⁰ =Brev.Al. 2.31.1 = C.I. 4.26.13pr.-3 = ET 121.

¹¹ *numeratio pecuniae* – wypłata wyliczenie pieniędzy – por. C. Scaevola 2 *quaest.*, D. 14.6.4; H. Heumann, E. Seckel, s.v.2, op. cit., s. 376; W. Litewski, s.v. *numeratio pecuniae*, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 183; J. Sondel, *numero*1(II).2, op. cit., s. 667; *Numero*6, [w:] *Oxford Latin Dictionary* [dalej: OLD], red. P.G.W. Glare, Oxford 2010, s. 1202.

¹² Oznacza to, że konstytucja ta miała charakter ogólny, więc na temat *lex edictalis* por. O. Hey, s.v. *edictalis*, [w:] TLL 5/2, sp. 75.21-27; N. Van der Wal, *Edictum und lex generalis. Form und Inhalt der Kaisergesetze im spätrömischen Reich*, „Revue Internationale des droits de l'Antiquité” [dalej: RIDA], 1981, t. [28, s. 299-301; G. Bassanelli Sommariva, *La legge di Valentiniano III del 7 novembre 426*, „Labeo” 1983, nr 29, s. 298-299; A.J.B. Sirks, *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichshof 2007, s. 27; L. De Giovanni, *Il 'problema giustizia' nel tardoantico*, [w:] *Istituzioni, carismi ed esercizio del potere (IV–VI secolo d.C.)*, red. G. Bonamente, R. Lizzi Testa, Bari 2010, s. 173-176.

¹³ Por. też C.Th. 5.7.2.3 (Honoriusz i Teodozjusza do Teodorusa): *Si quis itaque huic praecepto fuerit conatus obsistere actor, conductor procuratorque, dari se metallis cum poena deportationis non ambigat; si vero possessionis dominus, rem suam fisco noverit vindicandam seque deportandum*. Pharr tłumaczy to sformułowanie jako ‘owner of the landholding’, *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, tłum. i kom. C. Pharr, Princeton 1952, s. 61 i w świetle najnowszych badań jest to najbardziej trafne rozumienie. Termin *possessio* nie występuje tutaj w rozumieniu zwulgaryzowanego synonimu dla prawa własności (E. Levy, *Vest Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951, s. 19 i nast.; idem, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, seria Forschungen zum römischen Recht 7, red. M. Kaser, H. Kreller, W. Kunkel, Weimar 1957, s. 252 i nast.; M. Kaser, *Das römische Privatrecht* [dalej: RPR²], wyd. 2, t. 2, München 1975, s. 247; w tym duchu, jednak tłumacząc to rozszerzeniem pojęcia *dominium/proprietas* A. Biscardi, *Proprietà e possesso nell'indagine positiva sul diritto del tardo impero*, [w:] *Atti*, Perugia 1993, s. 107 i nast.; z pewnymi zastrzeżeniami W. Litewski, s.v. *possessio*, [w:] *Słownik...*, s. 203) ale oznacza po prostu posiadłość ziemską (por. H. Heumann, E. Seckel. s.v. *possessio* e), [w:] *ibidem*, s. 441; Kruse, *possessio* II.1.a.a, TLL 10.2.1, 1980–1995, szp. 97; 1.*possessio* II., [w:] *Georges ...*, szp. 3745; C.A. Cannata, ‘*Possessio*’, ‘*possessor*’, ‘*possidere*’ nelle fonti giuridiche del basso impero romano. *Contributo allo*

cultoresve terrarum¹⁴ obligari non posse. 2. neque familiares epistulas, quibus homines plerumque commendantur absentium, in id trahere convenit, ut pecuniam quoque, quam non rogatus fuerat, inpendisse se pro praediis mentiatur: cum, nisi specialiter, ut pecuniam commodet, a domino fuerit postulatus, idem dominus teneri non possit; creditaque quantitate multari volumus creditores, si huiusmodi personis non iubente domino, nec fideiussoribus specialiter acceptis fuerit commodata pecunia.

(C.Th. 2.30.2¹⁵) *post alia: nexum non faciat praediorum nisi persona, quae iure potuit obligari. per servum autem procuratoremve colonumve vel actorem seu conductorem praeiudicium possessioni invito vel inscio domino inponi non posse, et iuris et legum auctoritatibus decantatur etc.*

(C.Th. 2.32.1¹⁶) *post alia: hoc quoque creditoribus non negamus, ut, si liber a rationibus fuerit, quas regebat, inventus actor, servus procuratorve praediorum, utilis actio pateat de peculio etc.*

(C.Th. 2.13.1¹⁷) *post alia: si cuiuscumque modi cautiones ad potentium fuerint delatae personas, debiti creditores iactura multentur. aperta enim credentium videtur esse voracitas, qui alios actionum suarum redimunt exactores etc.*

(C.Th. 2.28.1¹⁸) *post alia: quoties ex quolibet contractu pecunia postulatur, sequestrationis necessitas conquiescat: oportet enim debitorem primo convinci et sic solutioni succumbere. quam rem cum iuris ratio, tum ipsa aequitas persuadet, ut probationes secum adferat debitoremque convincat pecuniam petiturus etc.*

---

studio del sistema dei rapporti reali nell'epoca postclassica, Milano 1962, s. 160 i nast.; M. Plezia, s.v.II, op. cit, t. IV, s. 211; J. Sondel, s.v. 13, op. cit., s. 764; S. Vandendriessche, *Possessio und Dominium im postklassischen römischen Recht. Eine Überprüfung von Levy's Vulgarrechtstheorie anhand der Quellen des Codex Theodosianus und der Posttheodosianischen Novellen*, ser. Rechtsgeschichtliche Studien 16, Hamburg 2006, s. 45 i przyp. 210) i określa stosunek prawny łączący dominus z tą posiadłością/gruntem (tak też S.-A. Fusco, *Pecuniam commodare. Aspetti economici e sociali della disciplina giuridica dei rapporti di credito nel V secolo d.C.*, Università di Perugia: Pubblicazioni della facoltà di giurisprudenza 22, Perugia 1980, s. 34 i nast.); C.R. Whittaker, P. Garnsey, op. cit., s. 298.

¹⁴ U C. Pharra 'cultivators of the land' (op. cit., s. 61), niemniej jednak nie tłumaczy to, kim byli wspomniani cultores, na pewno nie zajmowali się bezpośrednio uprawą roli. E. de Ruggiero podaje, że w epigrafice termin ten występuje w powiązaniu z kolegami religijnymi (por. s.v. cultores, [w:] *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, t. 2, Roma 1961, s. 1295 i nast.) w zestawieniu z dopełniaczową formą rzeczownika terra nie występuje w źródłach prawnych poza C.Th. 2.31.1 (A.R. Jurewicz, op. cit., s. 294 p. 191). Prawdopodobnie chodzi tu jednak o perpetuariusz, czy emfiteutów, czyli osoby, które nie będąc właścicielami posiadłości ziemskiej posiadają do niej prawo dające im nieograniczoną czasowo (mając na względzie zachodzącą w tym okresie asymilację obu tych praw) i zasadniczo wyłączną i nieusuwalną możliwość dysponowania nim. Por. R. Backhaus, op. cit., s. 444 i nast.; charakterystyka obu praw u W. Bojarski, *Emfiteuza według prawa rzymskiego*, Toruń 1970, Rozdział V i VI; C.R. Whittaker, P. Garnsey, op. cit., s. 281-284.

¹⁵ = Brev. Al. 2.30.2 = C.I. 8.15.8 i 11.48.17 = ET 121.

¹⁶ = Brev. Al. 2.32.1 = C.I. 4.26.13.4 = ET 121.

¹⁷ = Brev. Al. 2.13.1 = C.I. 2.13.2 = ET 122.

¹⁸ = Brev. AL. 2.28.1 = C.I. 4.4.1 = ET 123.

I. Analiza treści konstytucji

Jak można było zauważyć, dla kompilatorów Kodeksu Teodozjańskiego Konstytucja Honoriusza obejmowała swoimi regulacjami szereg pojedynczych zagadnień o różnorodnym charakterze. Pierwszy fragment (C.Th. 8.8.10) prezentowanego tekstu został umieszczony w księdze ósmej Kodeksu pod tytułem *de executoribus et exactionibus*. Wynika z niego, że konstytucja zaczynała się od napomnienia, aby żadna posiadłość ziemska należąca do osoby trzeciej nie stała się przedmiotem postępowania sądowego z powodu cudzych długów¹⁹, czy to prywatnych, czy publicznych. Na pierwszy rzut oka wybrzmiewa tu klasyczna zasada, dopuszczająca obciążenie przez dłużnika cudzej rzecz umownym prawem zastawu za własne zobowiązania jedynie za zgodą jej właściciela²⁰. Inną możliwością było ustanowienie prawa zastawu pod warunkiem zawieszającym: *si debitoris facta fuerit*²¹. W innych przypadkach zastaw był nieważny²². Żyjący w drugiej połowie II w. prawnik Papiriusz Justus²³ pisał o pewnym reksrypcie Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa, na mocy którego nabywcę gruntu można było pozwać o zapłatę podatku nawet za okres sprzed nabycia przez niego własności, z uzasadnieniem, że obowiązek zapłaty podatku obciąża grunt, a nie osobę, więc powinien podążać za nim²⁴.

Mając za punkt odniesienia zasady prawa klasycznego, łatwo zauważyć, że w fragmencie C.Th. 8.8.10 brakuje wzmianki o ewentualnej zgodzie właściciela nieruchomości na jej obciążenie, co mogłoby sugerować zakaz aabsolutny. Jednak, jak wynika z dalszej treści konstytucji, całościowy kontekst wskazuje właśnie na brak zgody czy nawet wiedzy zainteresowanego właściciela nieruchomości.

Dalsza część konstytucji (C.Th. 2.31.1)²⁵ została umieszczona w księdze drugiej w tytule *quod iussu*. Cesarz przeszedł tu do przypomnienia podstawowych

¹⁹ Nietypowym jest zastosowanie czasownika *convenio* w odniesieniu do *possessio* a nie do jej właściciela, jakkolwiek właśnie wspomniana nieruchomość jest przedmiotem postępowania. G. Santucci, *CTh. 2,13,1...*, s. 187 przyp. 31.

²⁰ Paulus 29 ad ed. (D. 13.7.20pr.): *Aliena res pignori dari voluntate domini potest: sed et si ignorante eo data sit et ratum habuerit, pignus valebit.*

²¹ Marcianus l.S. ad form. hypoth. (D. 20.1.16.7): *Aliena res utiliter potest obligari sub condicione, si debitoris facta fuerit.*

²² H. Ankum, *Spätklassische Problemfälle bezüglich der Verpfändung einer res aliena*, [w:] *Festschrift Knütel*, red. H. v. Altmeyden, I. Reichard, M.J. Schermaier, Heidelberg 2009, s. 35-36.

²³ Papiriusz, lib. 2 *de const.* (D. 39.4.7pr.): *Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt in vectigalibus ipsa praedia, non personas conveniri et ideo possessores etiam praeteriti temporis vectigal solvere debere eoque exemplo actionem, si ignoraverint, habituros.*

²⁴ Mowa tu jednak o podatku, który obciążał konkretną kategorię gruntów (*ager vectigalis*) – za dominatu obciążeniem poszczególnych gruntów odpowiednią stawką podatkową zjawiał się właśnie *praefectus praetorio*. G. Nocera, *Patrimonio e demanio nel diritto del tardo impero*, Atti 1993, t. 9, s. 20.

²⁵ Wątek, który rozpoczyna ten fragment wydaje się być oderwany od poprzedniego. Pomimo że w późniejszej części cesarz powrócił do kwestii zastawu na nieruchomościach, jednak niestety – jak się wydaje – brakuje tutaj wycinka tekstu, prawdopodobnie usuniętego przez redaktorów Kodeksu Teodozjańskiego.

przesłanek tej skargi dodatkowej. Określił ją, zgodnie z jej pochodzeniem, jako *actio praetoria* i wskazał, że udzielano jej w sytuacji, gdy polecono²⁶ wypłacić niewolnikowi lub *actor* określoną kwotę pieniędzy. Umożliwiało to pociągnięcie do odpowiedzialności właściciela-*iubens*. W tym pozornie klasycznym opisie widać wyraźnie nieścisłość w zakresie konstrukcji *actio quod iussu*. Piszący w II w n.e. Gajus, w swoich *Instytucjach* wskazywał, że przysługiwała ona przeciwko właścicielowi lub zwierzchnikowi familijnemu, jeśli osoby mu podwładne zawarły jakąś czynność prawną na podstawie jego upoważnienia (*iussum*)²⁷. Pominięcie przez Honoriusza (w C.T. 2.31.1) *potestas paterna* można wprawdzie wyjaśnić tym, iż w rozważanym stanie faktycznym *filius familias* prawdopodobnie nie występował. Bardziej zastanawiające jest jednak pojawienie się obok *servus* terminu *actor*. Z redakcji tekstu wydaje się wynikać, że wspomniany *actor* nie jest niewolnikiem, a raczej osobą wolną, trudno jednak byłoby utożsamić go z gajańskim *filius familias*. Rodzi to pytanie o stosunek podległości mający łączyć go z *iubens* (w tekście: *dominus*)²⁸. Można przypuszczać, że chodziło o funkcję związaną z zarządaniem cudzym majątkiem lub ogólnie działaniem w czymś imieniu²⁹. Jednak, szczególnie w okresie dominatu, jako *actor* występowały zarówno przez osoby wolne, jak i niewolnicy³⁰. Przypuszczenie,

²⁶ *praecipio* – tu wyraźnie w znaczeniu nakazać, zarządzić, rozkazać, przy czym czasownik ten zazwyczaj zawiera w sobie element temporalny, w znaczeniu, iż coś nastąpiło wcześniej, z wyprzedzeniem, por. H. Heumann, E. Seckel, s.v.2, op.cit., s. 445n.; s.v.II.B, w: Georges, szp. 3768n.; J. Soudel, s.v.2-4, op. cit., s. 768; s.v.7, [w:] OLD, s. 1424.

²⁷ G. I.70: *In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue comparauit, et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruuiue fidem sequitur*. Por. też Gaius 9 ad ed. provinc., D. 14.5.1: *Omnia proconsul agit, ut qui contraxit cum eo, qui in aliena potestate sit, etiamsi deficient superiores actiones, id est exercitoria institoria tributoriae, nihilo minus tamen in quantum ex bono et aequo res patitur suum consequatur. sive enim iussu eius, cuius in potestate sit, negotium gestum fuerit, in solidum eo nomine iudicium pollicetur: sive non iussu, sed tamen in rem eius versum fuerit, eatenus introducit actionem, quatenus in rem eius versum fuerit: sive neutrum eorum sit, de peculio actionem constituit*.

²⁸ Termin *dominus* jest wieloznaczny, niekoniecznie oznacza on właściciela, a np. ogólnie zleceńdawcę lub osobę, której czynność prawna dotyczy – H. Heumann, E. Seckel, s.v.2-3, op. cit., s. 158 i nast.; J. Soudel, *dominus* (II) *negoti*, op.cit., s. 309; *dominus*, [w:] OLD, s. 571. Trudno rozstrzygnąć, w jakim znaczeniu został użyty w tym konkretnym fragmencie. Wprawdzie w dalszej części konstytucji wraz z rzeczownikiem *possessio* (*dominus possessioni*) będzie oznaczał właściciela posiadłości ziemskiej, jednak ze względu na zbieżność z klasyczną przesłanką wymagającą istnienia stosunku podległości władzy w przypadku *actio quod iussu*, pozostaje tu pewien margines na wątpliwości.

²⁹ H. Heumann, E. Seckel, s.v.3.a-c, op. cit., s. 10; W. Litewski, s.v. *actor* 5, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 14; M. Plezia, *actor*4, op. cit., t. I, s. 43; J. Soudel, *actor*4, op. cit., s. 20; *actor*3, [w:] OLD, s. 30.

³⁰ Por. np. Habel, *Actor* 2, [w:] *Paulys Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft* (dalej: RE), nowa ser., red. G. Wissowa, t. 1.1, Stuttgart 1893, s. 329; A. Claus, *Gewillkürte Stellvertretung im römischen Privatrecht*, Berlin 1973, s. 350; A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic and Administrative Survey*, t. 2., Oxford 1964, s. 790; S.-A. Fusco, op. cit., s. 57; P. Voci, *Nuovi studi sulla legislazione romana del tardo impero*, Padova 1989, s. 109; W. Litewski, s.v. *actor* 5, op. cit., s. 14; S. Tarozzi, *Norme e prassi. Gestione fondiaria ecclesiastica e invasioni giuridiche negli atti negoziali ravennati dei secoli V-VII*, Milano 2017, s. 146.

iż Honoriusz objąłby swoją regulacją obie te kategorie, znajduje dodatkowe wzmocnienie w fakcie, iż konstytucja ta została skierowana do urzędnika stojącego na czele prefektury *Italiae*, która obejmowała obszary o bardzo zróżnicowanych tradycjach związanych z produkcją rolną, m.in w zakresie wykorzystania w niej siły niewolniczej czy to przy bezpośredniej uprawie, czy w strukturach zarządczych³¹.

Inną kwestią, która zdaje się nie pasować do klasycznego kształtu omawianej przez cesarską kancelarię *actio quod iussu* jest fakt, iż mowa tu o *numeratio*, co sugerowałoby raczej wypłatę pieniędzy do rąk osoby upoważnionej, a nie zawarcie pożyczki³². W takiej sytuacji w prawie klasycznym odmawiano przyznania skargi dodatkowej, w jej miejsce proponując skargę bezpośrednią (*condictio*), bowiem za dłużnika był uważany sam „*iubens*”³³. W dalszej części tego samego fragmentu (C.Th.2.31.1) cesarz przeszedł do aktualnego kontekstu *quod iussu*.

Po wprowadzeniu tak swoiście rozumianej definicji *actio quod iussu* kancelaria cesarska powróciła do konkretnego problemu, prawdopodobnej przyczyny wydania analizowanej tu konstytucji: zakaz pozywania właścicieli lub posiadaczy majątków³⁴ z tytułu pożyczek udzielonych podległym im niewolnikowi, kolonowi, dzierżawcy (*conductor*), zarządcy (*procurator*) czy działającej w jego imieniu osoby (*actor*). Adresatami zakazu byli zatem potencjalni wierzyciele wyżej wymienionych³⁵. Połączenie obu fragmentów C.Th. 2.31.1.pr.-1 pozwala wysnuć kilka hipotez. Po pierwsze, wydaje się, że zakaz odnosił się do stosowania *actio quod iussu* z pominięciem konstytuujących ją przesłanek. Jest więc prawdopodobne, że kancelaria stanęła wobec problemu nadużycia tej skargi dodatkowej w celu powiązania *domini possessionum* czy *cultores terrarum*

³¹ C.R. Whittaker, P. Garnsey, *Rural life in the Later Roman Empire*, [w:] *The Cambridge Ancient History*, red. A. Cameron, P. Garnsey, t. 13, Cambridge 1998, s. 294.

³² *Numeratio pecuniae* w okresie klasycznym stanowiła wypełnienie niezbędnej przesłanki powstania kontraktu pożyczki (*mutuum*), a mianowicie *datio* – por. s.v. II, [w:] *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae*, t. IV.1, red. B. Kuebler, M. Meinhart, Berlin – New York 1985, szp. 323n.; M. Zabłocka, *Realny charakter mutuum w rzymskim prawie klasycznym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1979, nr 31.2, s. 28; a jej brak uzasadniał wniesienie zarzutu *exceptio non numeratae pecuniae* niweczącego *condictio certae creditae pecuniae*.

³³ Por. Paul. lib. 4 ad Plautium, D. 15.4.5pr.: *Si dominus, vel pater pecuniam mutuam accepturus iusserit servo filiove numerari, nulla quaestio est, quin ipsi condici possit: immo hoc casu de iussu actio non competit.*; oraz A. Wacke, *Fideiussio=iussum? Bürgschaften für den eigenen Gewaltunterworfenen oder Gewalthaber*, „Index” 1999, nr 27, s. 528; A. Wacke, *Das Verbot der Darlehensgewährung an Hauskinder und die Gebote wirtschaftlicher Vernunft. Der Macedonianische Senatsbeschluss in Theorie und Praxis*, ZSS 1995, t. 112, s. 276 przyp. 112; E. Valiño, *Las acciones adiecticiae qualitatis y sus relaciones básicas en derecho romano*, „Anuario de Historia del Derecho Español” 1967, t. 37, s. 42; A.R. Jurewicz, *Pater familias dominusve iussit. Umowy zawierane z podległymi władzy na podstawie polecenia zwierzchnika*, Olsztyn 2015, s. 223 i nast.

³⁴ Podzielał tu zdanie tych autorów, którzy upatrują w *dominus possessionum* i *cultor terrarum* średnich właścicieli/dzierżawców. Por. A.R. Jurewicz, op. cit., s. 298 i dalsza literatura pod przyp. 207.

³⁵ Dobitnie podkreśla to zastosowanie trybu rozkazującego „*sciat*”.

z pożyczkodawcą. Cel tej uzurpacji ochrony procesowej ze strony wierzyciela według wielu współczesnych badaczy byłby jednoznaczny: problemy z wypłacalnością dłużnika, zarówno tego, który pozostawał w stosunku własności do właściciela gruntu (jak niewolnik), ale też tych, którzy podlegali temu ostatniemu na podstawie umowy czy innego istniejącego między nimi stosunku prawnego (*colonus*). Jeśli to założenie byłoby słuszne, próba analogicznego zastosowania *actio quod iussu* dla ochrony wierzyciela mogłaby wydawać się logiczną konsekwencją faktu, iż wymienione jako potencjalni pożyczkodawcy grupy osób pozostawały w prawnej i/lub ekonomicznej zależności od *dominus cultorve*. Jednak już ta hipoteza wyjściowa nie wytrzymuje krytyki w świetle dostępnego materiału źródłowego³⁶, przynajmniej tego spoza Kodeksu Teodozjańskiego³⁷.

Obserwacja tego, jak dalece różnią się w swojej rekonstrukcji tła unormowań zawartych w omawianej tu konstytucji historycy prawa, których znakomita część ogranicza się zasadniczo do analizy Kodeksu Teodozjańskiego, oraz historycy, którzy pomimo mniejszego wycucia na prawne niuanse, proponują bardziej złożony i kompleksowy obraz podłoża społeczno-gospodarczego, jest pouczającą. Historycy prawa zazwyczaj chcą widzieć w osobach wymienionych w C.Th. 2.31.1 jako potencjalni dłużnicy, ubogich, zależnych ekonomicznie a niekiedy również prawnie, przedstawicieli *humiliores*, których pozycja faktyczna w niewielkim stopniu odróżniała się, jeśli w ogóle, od tej niewolników³⁸. Historycy, ze swej strony, chcą dotrzągać tu ślady odwzorowania skomplikowanej i niejednoznacznej pod względem prawnym, jak i ekonomicznym hierarchii osób związanych z uprawą ziemi należącej do posiadaczy ziemskich³⁹ – niezależnie od tego, czy były one zaangażowane w uprawę bezpośrednio, czy zarządzały wyodrębnionymi jednostkami ziemskich majątków czy wreszcie je dzierżawiły. Ten drugi obraz, moim zdaniem, pełniej oddaje kompleksowość

³⁶ Np. listy Symmachusa, Pap. lat. 1.

³⁷ Por. J. Wiewiórowski, op. cit., s. 212.

³⁸ Zagadnieniem tym zajmuję się szczegółowo w innym artykule, dlatego w niniejszej publikacji ograniczę się do podania wniosków oraz podstawowej literatury. E. Levy, *Vulgarrecht...*, s. 61, 70ff; M. Kaser, *RPR*², t. 2, s. 98 i nast.; C. Lepelley, *Fine dell'ordine equestre: le tappe dell'unificazione della classe dirigente romana nel IV secolo*, [w:] *Società romana e impero tardoantico*, t. 1 (Istituzioni, ceti, economie), red. A. Giardina, Roma-Bari 1986, s. 243; S.-A. Fusco, *Pecuniam commodare...*, s. 54 i nast.; R. Backhaus, op. cit., s. 447; G. Giliberti, *Servi della terra. Ricerche per una storia del colono*, Torino 1999, s. 84; D.P. Kehoe, *Law and Rural Economy in the Roman Empire*, Michigan 2007, s. 173.

³⁹ T. Kotula, *Rozwój terytorialny i organizacja latyfundiów w rzymskiej Afryce w okresie wczesnego cesarstwa*, EOS 1952-53, z. 46.2, s. 137; A.H.M. Jones, op. cit., s. 791i nast.; P. Garnsey, *Cities, Peasants and Food in classical Antiquity. Essay in social and economic History*, Cambridge 1998, s. 139; D. Vera, *Forme e funzioni della rendita fondiaria nella tarda antichità*, [w:] *Società romana e impero tardoantico...*, t. 1, s. 388; D. Vera, *Appunti per una storia della proprietà fondiaria nel tardo impero*, Atti, 1993, t. 9, s. 76; C.R. Whittaker, Peters Garnsey, op. cit., s. 299-300; P. Kehoe, op. cit., s. 176 i nast.

społecznego tła omawianej konstytucji, szczególnie w świetle kolejnego fragmentu: C.Th. 2.31.1.2, z którego wydaje się wynikać, że zakaz postępowania się skargą na podstawie *iussum* nie miał charakteru absolutnego. Wskazano w nim, że dowodem na istnienie upoważnienia (*iussum*) właściciela gruntu miałyby być listy, prawdopodobnie kierowane przez niego do wspomnianych *procuratores, conductores, actores, coloni* i *servi*. Chodzi tu o sytuacje, gdy właściciel majątku listownie komunikował się ze swoim personelem lub dzierżawcami, przekazując im pewne zalecenia (*commendationes*⁴⁰). Listy te mogły być potem przedstawiane w procesie jako dowód na to, iż pieniądze, które zostały pożyczone, przeznaczone na stanowiący przedmiot zabezpieczenia grunt⁴¹. Co ciekawe, z treści konstytucji wynika, iż wspomniane *epistulae* nie zawierały wyraźnego poważnienia: *ut pecuniam, quam non rogatus fuerat*. Jak się wydaje, miały one stanowić pośredni dowód na to, iż pożyczka była zgodna z wolą *dominus possessionis*. W takich sytuacjach cesarz nie uznawał za możliwe skierowanie skargi bezpośrednio przeciwko właścicielowi. Decyzja taka nie stanowi żadnego *novum*. *Commendationes* ani w prawie klasycznym, ani wcześniej nie mogłyby być uznane za dowód na wydanie *iussum*⁴² i świadomość tego miała również redagująca analizowany tekst kancelaria cesarska. Na tym jednak wywód się nie kończy, zwrot «*nisi si*» skierowuje go na inne, alternatywne rozstrzygnięcie: skarga mogłaby zostać udzielona, jeśli właściciel wyraźnie wyartykułowałby prośbę o pożyczkę pieniędzy. Takie rozumienie intencji cesarskich potwierdza kolejne zdanie, w którym mowa o karze grzywny⁴³ w wysokości udzielonej pożyczki dla wierzycieli, którzy zawrą tego rodzaju umowę z wymienionymi wyżej osobami bez upoważnienia *dominus* lub bez ustanowionego poręczenia (*fideiussio*⁴⁴).

⁴⁰ *Commendatio* – H. Heumann, E. Seckel, *commendare*2 oraz *commendatio*, op. cit., s. 78; J. Sordel, s.v.2, op. cit., s. 174.

⁴¹ Wydaje się, że z frazy: *neque familiares epistulas, quibus homines plerumque commendantur absentium, in id trahere convenit, ut pecuniam quoque, quam non rogatus fuerat, inpendisse se pro praediis mentiatur* (...) wynika, iż chodzi o problem związany z próbą 'udokumentowania' dopuszczalności konstrukcji *quod iussu* nie na podstawie *iussum* jako takiego, ale listów polecających w funkcjonalnym połączeniu z twierdzeniem, iż pożyczkę przeznaczono na grunt (zapewne zgodnie z zaleceniem w *epistula*).

⁴² Por. A. Bürge, *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt 1999, s. 137 i nast. i przyp. 96-103; A.R. Jurewicz, op. cit., II.1.3.4.

⁴³ Tak naprawdę możliwe są dwie interpretacje, albo istotnie czasownik *multo, -are* oznacza tu karę grzywny, co sugeruje sformułowanie *credita quantitate* albo ogólnie zamiar ukarania wierzyciela utratą roszczenia ze względu na odrzucenie/niedopuszczenie powództwa. Por. H. Heumann, E. Seckel, s.v., op. cit., s. 355; J. Sordel, s.v. II.1-2, op. cit., s. 642.

⁴⁴ Jeśli hipoteza M. Kasera (RPR², t. 1, s. 663), iż *fideiussio* jako forma poręczenia, ma swoje początki w poręczeniu udzielanych osobom trzecim przez *patres familias dominive* w przypadku zawierania przez podległych im *alieni iuris* umów na podstawie *iussum* – to *passus* ten nabierałby podwójnego znaczenie: albo Honoriusz miał na celu zaostrezenie wymogów dopuszczalności *actio quod iussu* przez dodanie konieczności dodatkowego poręczenia ze strony *dominus*, albo stawiał *fideiussio* jako dodatkową formę związania tego ostatniego pożyczką zaciągniętą przez jego personel.

Na podstawie dotychczasowej analizy C.Th. 8.8.10 oraz C.Th. 2.31.1 wydaje się, iż jądro problemu w omawiane konstytucji stanowi grunt, do którego roszczenia zgłasza osoba trzecia. Jest ona jednocześnie wierzycielem z tytułu pożyczki zaciągniętej przez tego, kto obciążył uprawianą lub zarządzaną przez siebie nieruchomość prawem zastawu. Jako że pożyczkodawca nie był jej właścicielem, *creditor*, zmierzając do zaspokojenia swojego roszczenia bezpośrednio z gruntu, poszukiwał powiązania udzielonej pożyczki z osobą jego właściciela. W tym celu starał się m.in. wykazać, że udzielona pożyczka była zgodna z wolą właściciela (w czym pomocne miały być zawarte w listach zalecenia) oraz, że te pożyczone pieniądze przeznaczone na wydatki związane z odnośnym gruntem. Tak twórczo potraktowane przesłanki klasycznej *actio quod iussu* nie zostały przez cesarza *a priori* odrzucone, ponieważ dopuszczono pozwanie właściciela z tytułu pożyczki zaciągniętej przez osobę z jego personelu, pod warunkiem jednak, że udzielił on wyraźnego upoważnienia do zawarcia tego rodzaju umowy.

W kolejnym fragmencie konstytucji Honoriusza, C.Th. 2.30.2, tym razem zamieszczonym w tytule 30. tej samej księgi: *de pignereibus*, narracja powraca do wątku obciążania cudzych nieruchomości prawem zastawu (*nexum praediorum facere*⁴⁵) powtarzając, poparty autorytetem prawa i ustaw⁴⁶, zakaz ustanawiania go przez osoby, którym takie prawo nie przysługuje.

Uprawnieni do ustanowienia prawa zastawu byli niewątpliwie wspomniani wcześniej *domini possessionum* i *cultores terrarum*, ci pierwsi jako właściciele, drudzy jako legitymujący się posiadaniem prawa na rzeczy cudzej o treści zbliżonej do prawa własności. Nie należeli do tego grona niewolnik, prokurator, kolon, *actor* czy wreszcie *conductor*, dlatego niedozwolone było wszczynanie z ich powodu postępowania prejudycjalnego⁴⁷ dotyczącego nieruchomości,

⁴⁵ Takie zastosowanie przymiotnika *nexus-a,-um* można napotkać już w prawie klasycznym – por. Ulpian, lib. 1 *opin.*, D. 2.14.52.2: (...) *praedii pignori nexi factas* (...), idem, lib. 6 *opin.*, D. 13.7.27: (...) *voluntatae domini nexae videtur* (...); idem, lib. 72 *ad ed.*, D. 43.4.1.4 (...) *quia rem putabat suam vel sibi nexam* (...). Również T. Honoré zwraca uwagę na typowo prawniczy wydźwięk tego sformułowania – *Law in the Crisis...*, s. 244 i przyp. 265. H. Heumann, E. Seckel podają, iż w tym fragmencie termin *nexus* oznacza po prostu obciążenie nieruchomości (s.v. *op.cit.*, s. 367), podobnie M. Kaser, RPR², t. 2, s. 315 przyp. 1.; dla łaciny późnoantycznej u M. Plezi jako „(wszelkie) zobowiązania” (*op. cit.*, t. 3, s. 603). W. Litewski pisze, iż *nexum* stanowiło prawdopodobnie tytuł egzekucyjny, tym samym chodziłoby z pewnością o postępowanie zmierzające do jego realizacji, po ustaleniu, czy istotnie prawo zastawu zostało skutecznie ustanowione – s.v. *nexum*, *op.cit.*, s. 180; zob. też s.v. *nexus* 1, OLD, s. 1175 oraz Pap. Lat. 1, ll. 13-15: *de fundo Partilatico, quem (...) fiduciae nexu obligaverat*.

⁴⁶ Zob. uwaga do tego sformułowania u T. Honoré, *Law in the Crisis of Empire...*, s. 244 i przyp. 264.

⁴⁷ Według W. Litewskiego *praeiudicium* w klasycznym procesie kognicyjnym to termin oznaczający postanowienie sądowe; chodzi tu pewnie o *pronuntiatio*, która zapadała w postępowaniu nieprocesowym – s.v., *op. cit.*, s. 208; por. też H. Heumann, E. Seckel, s.v., *op. cit.*, s. 448. W połączeniu z czasownikiem *impono* nie występuje w źródłach klasycznych (z. s.v. *impono*, [w:] VIR, t. 3.1, red. M. Meinhart, Berlin – New York 1983, szp. 435-438), jednak takie właśnie rozumienie tego fragmentu narzuca to sformułowanie.

o ile miało to miejsce bez wiedzy lub wbrew woli *dominus*⁴⁸. Jak widać, clou problemu stanowił brak wiedzy lub woli nieobecnego właściciela gruntu, aby w przedmiocie jego posiadłości wszczynano postępowanie z powodu działań podległych mu osób. Zdaje się, że w tym przypadku jego niestawiennictwo przed rozpatrującym sprawę urzędnikiem mogłoby zostać uznane za usprawiedliwione, a zapadłe rozstrzygnięcie za nieważne.

Honoriuszowi nie uszedł jednak fakt, w jak trudnej sytuacji jego rozstrzygnięcie postawiło wierzyciela. Pomimo ograniczenia możliwości zabezpieczenia pożyczek udzielanych konduktorom, kolonom, prokuratorom, aktorom czy wreszcie niewolnikom, Honoriusz nie zamierzał pozbawić *creditores* możliwości⁴⁹ sądowego dochodzenia roszczeń, o czym mowa w kolejnym fragmencie (C.Th. 2.32.1), tym razem zawartym pod tytułem *de peculio*, ponownie księga druga Kodeksu Teodozjańskiego. Zezwolono wierzycielom na skorzystanie z *actio utilis de peculio*, o ile *actor*, niewolnik lub prokurator danych gruntów dokonaliby rozliczenia się z rachunków, jakie prowadzili. W tym fragmencie zauważalny jest pewien dysonans z innymi wcześniej cytowanymi, w szczególności z C.Th. 2.31.1. Po pierwsze W C. Th. 2.32.1. nie zostały wymienione wszystkie kategorie występujących wcześniej dłużników, brak bowiem konduktora, jak i kolona. Po drugie, zaoferowana skarga dodatkowa określona jest jako *utilis*, a zatem skonstruowana na wzór istniejącej od dawna *actio de peculio*, której – wydaje się – z jakichś powodów nie można tu było zastosować⁵⁰.

Być może pominięcie dzierżawcy i kolona było niezamierzone i nastąpiło w trakcie redakcji Kodeksu Teodozjańskiego⁵¹. Jednak w tym drugim przypadku jak wytłumaczyć fakt, iż we wcześniejszych fragmentach wyliczenie to zachowano w wersji niezmienionej? Jeśli opuszczenie tych dwóch kategorii osób byłoby przeoczeniem, powstaje pytanie, czemu przyznana skarga jest analogiczną, a nie zwykłą *actio de peculio*? Boudewijn Sirks analizując ten fragment wiąże go bezpośrednio z C.Th. 2.31.1 odnosząc regulację dotyczącą odpowiedzialności

⁴⁸ O podobnym problemie, tzn. o odzyskaniu utraconego posiadania na drodze prawnej przez osoby, które w momencie jego utraty były nieobecne, traktowała wcześniejsza konstytucja Konstantyna skierowana do Sewera (326 r.). Prawdopodobnie dotyczyła ona wyzucia z posiadania przy użyciu siły, jednak najciekawszy jest zawarty w niej nakaz, aby sędziowie sami występowali w obronie tych osób i dokonywali windykacji zagarniętej posiadłości – C.Th. 4.21.1, por. też L. Solidoro Maruotti, *Studi sull'abbandono degli immobili nel diritto romano. Storici, giuristi, imperatori*, Napoli 1989, s. 293. Dla okresu klasycznego por. Ulpianus lib. 9 ad ed., D. 3.3.35.2, jakkolwiek z punktu widzenia strony powodowej.

⁴⁹ *Nego, -are* – tu w sensie 'odmawiać', 'odrzuć roszczenia' – por. J. Sondel, s.v.3, op. cit., s. 654; s.v.6, [w:] OLD, s. 1168.

⁵⁰ W. Litewski, s.v. *actiones utiles*, *Słownik...*, s. 14.

⁵¹ Wszystkie analizowane tu fragmenty tej konstytucji zostały przejęte do Kodeksu Justyniana, w tym C.Th. 2.32.1 treściowo pokrywa się z C.I. 4.26.13.4.

z *de peculio (et de in rem verso)*⁵²) również do kolonów⁵³ z uzasadnieniem, iż kwalifikowani byli oni jako *alieni iuris*⁵⁴. Niestety, autor nie rozwija tego założenia ani w zakresie podstaw odniesienia C.Th. 2.32.1 również do kolonów, ani ewentualnego odniesienia kategorii *alieni iuris* do pozostałych, wymienionych w analizowanej tu konstytucji, podmiotów.

Przyjrzyjmy się dokładniej wymienianym w konstytucji dłużnikom. Ich kompletny katalog obejmuje *servs, procurator, actor, colonus* i *conductor*. Jedynie w tym fragmencie występują wyłącznie trzy pierwsze podmioty, z pominięciem dwóch ostatnich. Czy między tymi dwiema grupami istnieje jakiś wyróżnik? Wydaje się, iż takie kryterium mogła by stanowić funkcja, jaką sprawowały poszczególne osoby w strukturze administracyjnej posiadłości. Łatwo zauważyć, że zarówno kolon, jak i *conductor* uczestniczą w niej poniekąd ‘dodatkowo’⁵⁵. Natomiast podmioty wymienione w analizowanym fragmencie (C.Th. 2.32.1) to typowy personel administracyjny przeznaczony do zarządu prywatnymi posiadłościami. W zakresie ich obowiązków leży oczywiście m.in. prowadzenie rachunków, stąd nie dziwi wzmianka o nich⁵⁶.

Dlaczego jednak wspomniano tu o *actio utilis de peculio* a nie o *actio de peculio*, kiedy we fragmencie C.Th. 2.31.1 mowa jest o *actio quod iussu*. Oczywiście w zakresie *status* dłużników trudno zaobserwować jakąś zmianę. Nie ma wątpliwości, że osobą niewolną jest wspomniany *servus*, jednak trudniej o to w odniesieniu do pozostałych osób, co więcej, z dużą dozą pewności można ją wykluczyć co do kolona i konduktora, a w przypadku *actor* i *procurator* jest to możliwa alternatywa. Próbę zrozumienia C.Th.2.32.1 utrudnia też fakt, iż w tym okresie to właśnie majątek kolona określany jest w konstytucjach cesarskich jako *peculium*, choć chodzi tu jedynie o stwierdzenie, iż stanowi on

52 B. Sirks zakłada, że mowa tu o formule obejmującej, jak w prawie klasycznym, obie te ewentualności, o czym – moim zdaniem – rozstrzygnąć nie sposób – por. *Ne colonus inscio domino suum alienet peculium*, [w:] *Mélanges Fritz Sturm*, red. J.F. Gerkens, R. Vigneron, H. Peter, P. Trenk-Hinterberger, t. 1, Liège 1999, s. 427.

53 B. Sirks kojarzy opisywany tu problem z wcześniejszą konstytucją Walentyńską, Walensa i Gracjana (C.I. 11.48.8) nie włączoną do Kodeksu Teodozjańskiego - *Ne colonus inscio domino...*, s. 427. Co ciekawe, z konstytucji C.I. 11.48.8 wynika, iż pod pojęciem *peculium* kolona rozumie się m.in. to, co zarobił on swoją pracą.

54 B. Sirks, *Ne colonus inscio domino...*, s. 247 i nast. Na temat *coloni alieni iuris* zob. ciekawe rozważania u A. Koptev, „*Colonus Iuris Alieni*“ als spätantikes Surrogat der klassischen Persona Iuris Alieni, [w:] *Acta Byzantiniana Fennica*, Helsinki 2005, passim oraz F. Botta, op. cit., s. 12.

55 Oczywiście udział dzierżawcy jest dużo większy, ponieważ zasadniczo w jego interesie jest zarządzanie dzierżawionymi posiadłościami i współpraca z personelem administracyjnym ich właściciela, przy czym wykonuje on to wszystko w dużej mierze na własnych rachunek. Por. P. Voci, *Nuovi studi sulla legislazione romana del tardo impero*, Padova 1989, s. 107 i nast. i 112 i nast.; G. Giliberti, op. cit., s. 94-101; S. Tarozzi, op. cit., s. 146.

56 Te schematyczne rozważania należałoby skorygować o konkretny, dominujący na danym obszarze model administrowania. Niestety nie wiadomo, czy konstytucja była dedykowana dla jakiejś wybranej części prefektury Italii (określenie *lex generalis* zdaje się temu przeczyć), stąd trudno pokusić się o pogłębioną analizę na konkretnym dominującym na danym obszarze modelu.

zabezpieczenie dla właściciela gruntu na poczet zaległości pieniężnych ze strony tego pierwszego. Skoro zatem redaktor tej konstytucji miał świadomość niejednorodności pod względem *status libertatis* dłużników wymienionych w C.Th. 2.32.1, tym bardziej jest ona uzasadniona w odniesieniu do tych z fragmentu C.Th. 2.31.1. Jeśli zaproponowane tu uzasadnienie dla pominięcia w C.Th. 2.32.1 kolona i konduktora jest trafne, to pod pojęciem *peculium* w przypadku wolnego prokuratora czy aktora należałoby rozumieć majątek powierzony im w zarząd analogicznie do *peculium servile*. Zastosowanie skargi analogicznej byłoby wówczas uzasadnione.

Jednak próbę zrekonstruowania analizowanego unormowania zaciemniają dwie dodatkowe kwestie. Po pierwsze, nie ma tu rozróżnienia między niewolnikiem, aktorem, czy prokuratorem – a przecież w przypadku tego pierwszego *actio utilis* nie znajduje uzasadnienia, nawet jeśli pod sformułowaniem *si libera a rationibus fuerit* kryłaby się przysługująca właścicielowi *deductio*, uznana przez kancelarię cesarską również w odniesieniu do relacji z aktorem i prokuratorem. Drugą wątpliwością, jaką nasuwa lektura C.Th. 2.32.1 jest to, iż nie ma pewności, przeciwko komu miałyby być skierowane *actio utilis de peculio*. Oczywiście, mając na uwadze jej klasyczną konstrukcję, pytanie to wydaje się dziwne. W tym przypadku mam na myśli wspomnianych wcześniej *domini possessores* i *cultores terrarum*, którzy jednocześnie byłiby zwierzchnikami *actores* i *procuratores* oraz właścicielami niewolników. Dodatkowo, takie rozumienie logicznie uzupełniałoby się z wcześniejszymi założeniami, iż chodziło tu o sytuację, gdy dokonano już rozliczenia w ramach *peculium* włącznie z ewentualnymi potrąceniami z tytułu należności właściciela. Jednak dalsza część analizowanej konstytucji podaje to ustalenie w wątpliwość, o czym poniżej.

Kończąc analizę C.Th. 2.32.1 należy ostatecznie odnieść się do pytania, dlaczego w C.Th. 2.31.1 mowa jest o *actio quod iussu* a nie – co wydawałoby się logiczne – o *actio utilis quod iussu*? Wydaje się, że porównując oba te fragmenty (tj. C.Th. 2.31.1 i C.Th. 2.32.1) można powziąć wątpliwości co do rozumienia istoty odpowiedzialności dodatkowej i skarg dodatkowych przez autora konstytucji. Wydaje się, iż w zakresie skargi z *peculium* trafnie dostrzegł on jej nieadekwatność w stosunku do wolnych zarządców, stąd – posiłkując się klasyczną nomenklaturą, wybrał *actio utilis*. W przypadku *iussu* nie sposób nie odnieść wrażenia, iż mamy tu do czynienia z pewnym utożsamieniem, a raczej brakiem rozróżnienia między *iussu* z *mandatum*. Obie instytucje zbliżone były do siebie brakiem formalizmu zarówno co do sposobu ustanowienia stosunku prawnego, jak i co do treści. Oczywiście ta pierwsza polegała na jednostronnym oświadczeniu woli rodzącym zobowiązanie po stronie *iubens*, ta druga była kontraktem konsensualnym dwustronnie zobowiązującym niedoskonałym, w którym odbiorca zlecenia, przyjmując je, stawał się zobowiązanym wobec wystawcy, a ten ostatni odpowiadał wobec zleceniobiorcy jedynie w ściśle

określonych przypadkach⁵⁷. Ze względu na to, iż już w okresie klasycznym terminologia w przypadku *iussum* i *mandatum* była dość swobodna⁵⁸, dodatkowo w obu przypadkach dopuszczalne było wykorzystanie posłańca czy listu, stąd można ostrożnie pokusić się o hipotezę, że dla autora konstytucji *iussum* mogło jawić się jako upoważnienie, które mogło być udzielone również wobec osoby wolnej, jeśli w jakiś sposób podlegała ona *iubens*. Jest przy tym znamienne, że w *Codex Theodosianus* brak tytułu poświęconego *actio mandati*, podczas gdy odnajdujemy go w *Justiniani*⁵⁹.

Przedostatni fragment omawianej konstytucji zawiera zakaz przenoszenia (*defero*⁶⁰) na osoby określone jako *potentes personas* dokumentów związanych z wiarygodnością (*cautio*⁶¹). Umieszczono go pod tytułem 13. *de actionibus a potentes translatis* księgi drugiej.

O tego rodzaju *cautiones* wspomina w liście skierowanym do jednego ze swoich zarządców żyjący w czasach Honoriusza rzymski *potens* Laurycjusz. Miały one stanowić podstawę do wyegzekwowania przez jego zarządcę prawa zastawu na *fundus Partilaticus*, który obciążył na rzecz Laurycjusza niejaki Trankwiliusz⁶². W naszej konstytucji celem tego przekazania było, jak się wydaje, zwiększenie szans powodzenia w trakcie egzekucji roszczeń, skoro wymienieni w niej *potentes* określani są dalej jako *exactores*⁶³. Nakaz ten skierowany jest ponownie do wierzycieli i opatrzony sankcją utraty należności (*debitum*⁶⁴). Towarzyszy mu ciekawe, aczkolwiek zabarwione raczej retoryką

⁵⁷ Por. na ten temat A.R. Jurewicz, op. cit., s. 132 i nast.

⁵⁸ Posługując się np. czasownikiem *mandare* czy innym w obu przypadkach. Paulus, lib. 32 *ad ed.*, D. 17.1.1.2.

⁵⁹ C.I 4.35: zebrano tu konstytucje od Aleksandra Sewera do Dioklecjana, jest jedna z czasów Konstancyna i z VI w. Anastazjusza, wreszcie te wydane przez Justyniana.

⁶⁰ Godofredus tłumaczy to przez *translatio*, w sensie zbliżonym do *Interpretatio (qui cautiones exigendas potentibus dederint)* – op. cit., s. 174. Wydaje się, że chodzi tu o 'poruczenie', 'zlecenie' komuś czegoś poprzez wręczenie dokumentu do wyegzekwowania – por. H. Heumann, E. Seckel, s.v. *defere*2, op. cit., s. 128; J. Sondel, s.v. *defero*18, op. cit., s. 258.

⁶¹ Godofredus kojarzył je z *instrumenta*, chodzi tu prawdopodobnie o dokumenty wystawione przez dłużnika i potwierdzające istnienie zobowiązania – op. cit., s. 175; H. Heumann, E. Seckel, s.v.2, op. cit., s. 61; s.v.3, [w:] OLD, s. 291; W. Litewski, s.v.2, *Słownik...*, s. 35; s.v.II, [w:] *Georges*, t. 1., s. 810.

⁶² Por. Pa. Lat. 1, ll. 13-15: *de fundo Partilatico, quem Tranquillus in tempore fillius Gregori quondam, sub certa depeptione fiducia nexu obligaverat iuxta cautionem, quam tecum portaveras (...)*.

⁶³ Godofredus podaje w znaczeniu 'mające być (*scil. actiones*) wyegzekwowane' – *exigendae* – op. cit., s. 174; H. Heumann, E. Seckel, s.v. *exigere (Exactor)*, op. cit., s. 191; s.v. *exactor*2a, OLD, s. 630; Na chciwych *exactores (exactorum illicita avaritia)* uskarżał się m.in. Ulpian, choć w tym przypadku chodziło prawdopodobnie o poborców grzywien i kar – lib. 1 *opin.*, D. 1.18.6.9. Podobnie G. Santucci widzi w tym fragmencie nie cesję kredytu, ale wspomóżenie się osobą wpływową w celu wyegzekwowania własnej wiarygodności – *C.Th. 2.13.1...*, s. 202 i nast.

⁶⁴ H. Heumann, E. Seckel, s.v. *debere*2, op. cit., s. 122; s.v.1, [w:] OLD, s. 487; W. Litewski, s.v., *Słownik...*, s. 68; M. Plezia, s.v.I, op. cit., t. 2, s. 13.

niż argumentacją prawniczą uzasadnienie. Cesarz uznał takie zachowanie za przejaw oczywistej chciwości (*voracitas*⁶⁵) tych ostatnich.

Problem osób wpływowych, które wykorzystywały swoją pozycję społeczną i majątkową w celu wywierania nacisku w postępowaniu sądowym, w celu polepszenia pozycji swojej lub osoby przez nie protegowanej, jest często obecny w zachowanych źródłach prawa klasycznego⁶⁶. Już Labeo miał stwierdzić, iż jeśli w proces przeciwko dłużnikowi ze stypulacji, po stronie pozwanego wystąpił *potens*, sytuacja powoda ulegała pogorszeniu⁶⁷. Lektura Kodeksu Teodozjańskiego wskazuje, iż problem bynajmniej nie znika w dominacji⁶⁸, a sam Honoriusz zajmował się nim kilkakrotnie⁶⁹, również w niniejszej konstytucji. Gianni Santucci uważa, iż uciekanie się do procesowego wsparcia *potentes* miało stanowić remedium na wcześniejsze, z 421 r., zarządzenie Honoriusza (C.Th. 2.27.1) zakazujące wnoszenia roszczeń na podstawie dokumentów (*cautiones*) wystawionych przez dłużnika po upływie określonego czasu⁷⁰. Hipoteza ta nie znajduje jednak potwierdzenia w analizowanej tu konstytucji, w której zaangażowanie w spór *potentes* nie ma na celu wymuszenia na sędzi dopuszczenia dochodzenia wierzytelności po upływie przewidzianego terminu, ale przeciwko osobie, która nie jest dłużnikiem, w celu realizacji ustanowionego przez osobę nieuprawnioną zastawu na gruncie.

Konstytucję zamykają dalsze wytyczne odnoszące się do dochodzenia omawianych w niej roszczeń z tytułu zaciągniętych pożyczek, umieszczone w tytule 28: *de pecuniae sequestratione prohibita* (C.Th. 2.28.1).

Wprawdzie wcześniej cesarz opowiedział się, pod pewnymi warunkami, za możliwością zastosowania *actio quod iussu i de peculio*⁷¹ w celu – przynajmniej w pierwszym wypadku – wytoczenia powództwa przeciwko *dominus*

⁶⁵ *Generaliter malitia* – Godofredus, op. cit., s. 174; etymologicznie wywodzi się od czasownika *vorare*, -are, co każe kojarzyć to z 'żarłocznością', przenieśnionie 'zachłannością' – *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, red. A. Ernout, A. Meillet, Paris 1939, s. 1134; z powołaniem na ten fragment: 'chciwość' – H. Heumann, E. Seckel, op. cit., s. 632; por. też. M. Plezia, s.v., op. cit., t. 5, s. 660; s.v., [w:] OLD, s. 2103.

⁶⁶ Gaius 6 *ad l. XII tab.*, D. 44.6.3; Ulpianus 1 *opin.*, D. 1.18.6.2;

⁶⁷ Ulpianus 7 *ad ed.*, D. 2.9.1.1.

⁶⁸ Konstantyn do Sylwiusza Paulusa, magistra Italii, C.Th.1.15.1; Gracjan, Walentynian i Teodozjusz do Konstantyna wikariusza Pontyki, C.Th.11.7.12; Walentynian, Teodozjusz i Arkadiusz do Cynegiusza, prefekta praetorio, C.Th.13.1.15; jak widać, sam *potens* nie musiał nawet angażować się osobiście, wystarczyło, iż działał poprzez swoich prokuratorów – Honoriusz i Teodozjusz do Theodora prefekta praetorio, C.Th.1.16.14.

⁶⁹ C.Th. 1.16.14; Honoriusz i Arkadiusz do Mesali, prefekta praetorio, C.Th. 2.14.1; Honoriusz i Teodozjusz do ludu, C.Th.3.1.9. K.L. Noethlichs pisze, że z tego powodu niekiedy nie można było uzyskać wyroku nawet u namiestnika prowincji – *Beamtentum und Dienstvergehen...*, s. 161 i nast.

⁷⁰ C.Th. 2.13.1..., s. 192 i nast.

⁷¹ W tym okresie nie są już stosowane tradycyjne formułki procesowe, niemniej jednak występują one w obrocie prawnych i na Zachodzie cesarstwa są studiowane na potrzeby praktyki. Można zatem przypuszczać, że w tym przypadku występują w kontekście osnowy pisma powoda czy ewentualnie

possessionis czy *cultor terrarum*⁷²; jednak celem wydania tej *lex edictalis* było, moim zdaniem, wytyczenie właściwej drogi do zaspokojenia pretensji wierzycieli, którzy udzielili pożyczek osobom związanym bezpośrednio⁷³ z produkcją rolną. Zatem pożądaną i główną podstawą dochodzenia roszczeń dla wierzycieli powinien być kontrakt, a swoje żądania powinni oni kierować w pierwszym rzędzie (*primo*) do samych dłużników. Wyartykułowany w C.Th. 2.28.1 nakaz jest jasny: z wykorzystaniem wszelkich leżących do ich dyspozycji środków dowodowych wierzyciele powinni domagać się zapłaty od pożyczkobiorców, co wynika zarówno z *ratio legis*, jak też z zasady słuszności⁷⁴. Co ciekawe, procesowa sytuacja tych ostatnich jest tutaj faworyzowana nie tylko przez położenie nacisku na spoczywającym na powodzie ciężarze dowodu⁷⁵. Cesarz uchylił też istniejącą w takich przypadkach konieczność ustanowienia przez pozwanego zabezpieczenia roszczenia (*necessitas sequestrationis*). Jak się wydaje, zakaz ten mógł mieć swojej uzasadnienie nie tylko w przychylności cesarskiej dla dłużników, ile w uniknięciu ich niewypłacalności wobec zwierzchnika (wspomnianych *dominus* czy *cultor*) czy wręcz narażenia tych ostatnich na uszczerbek majątkowy, gdyby w drodze *sequestratio* doszło do pozbawienia dłużnika pieniędzy przeznaczonych np. na zapłatę czynszu czy należnych podatków⁷⁶.

Ostatnia część konstytucji zdaje się potwierdzać przy tym wyrażoną wcześniej hipotezę, iż jako *colonus*, *actor*, *procurator*, *conductor* rozumieć należy również osoby wolne, skoro jako dłużnicy powinni być oni pozwani, do sądu w pierwszej kolejności. Wątpliwości jednak pozostają, chociażby ze względu na fakt, iż pod sformułowaniem *debitor* kryć się może pełen katalog omawianych w tej konstytucji dłużników, w tym niewolnicy.

też instrukcji dla sędziego delegowanego – W. Litewski, *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1998, s. 75; F. Wieacker, *Recht und Gesellschaft in der Spätantike*, Stuttgart 1964, s. 76.

⁷² Za pomocą zatwierdzonego przez urzędnika *libellus conventionis* – por. F. Gorja, *Valori e principi del processo civile nella legislazione tardoantica: brevi note*, [w:] *Diritto romano d'Oriente. Scritti scelti di Fausto Gorja*, red. P. Garbarino, A. Triscuoglio, E. Sciandrello, Alessandria 2016, s. 530.

⁷³ Mam tu na myśli związek funkcjonalny, zatem obejmujący również osoby zarządzające posiadłościami produkcyjnymi a nie jedynie faktycznie uprawiające ziemię.

⁷⁴ Chodzi o to, że takie założenie jest logiczną konsekwencją płynącą z obowiązujących norm prawnych, jest oczywistym kierunkiem postępowania przez nie założonym czy wreszcie, że jest po prostu zgodne z prawem – por. H. Heumann, E. Seckel, s.v. *ratio*⁵, op. cit., s. 491; W. Rozwadowski, s.v. *ratio*, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 130; W. Litewski, s.v., *Słownik...*, s. 222.

⁷⁵ Por. F. Gorja, op.cit., s. 531.

⁷⁶ W nawiązaniu do C.Th. 2.28.1 M. Kaser (RPR², t. 2, s. 443 i przyp. 24; *Das römische Zivilprozessrecht*, wyd. 2, München 1996, s. 626 przyp. 29 podąża za E. Levym) pisze, że mowa tu o *sequestratio* dokonanej po wyroku, tzn. dopuszczonej dopiero wtedy, gdy wierzyciel udowodni swoje roszczenie stąd konieczność przeprowadzenia dowodu, *convincio debitorum* i *petitio pecuniae*. G. Santucci wpisuje to w szerszą reformę Honoriusza (C.Th. 2.27.1 z 421 r.) w zakresie kwestii dowodowych i procesowych, które stanowczo osłabiały pozycję wierzyciela w procesie, którą miała potwierdzić i rozszerzyć konstytucja z 422 r. Jednocześnie wskazuje na rozpowszechnioną praktykę sekwestracji – C.Th. 2.13.1..., s. 192 i nast.

II. Ogólna charakterystyka regulacji

W zaprezentowanym tekście cesarskiego edyktu można wyodrębnić dwa typy regulacji. Po pierwsze, są to powszechnie obowiązujące zasady prawne, które Honoriusz nakazał niezmiennie stosować. Do nich należą: zakaz obciążania prawem zastawu cudzej nieruchomości (bez zgody jej właściciela); wymóg udzielenia upoważnienia, jako przesłanki dla *actio quod iussu*; pierwszeństwo właściciela w zaspokojeniu swoich wierzytelności z *peculium* w przypadku skargi *de peculio*. Część z wyżej wymienionych, w poklasycznej rzeczywistości wymagało osadzenia ich w nowym kontekście społecznym i gospodarczym, co spowodowało konieczność dokonania modyfikacji ich przesłanek⁷⁷. Na pewno tak było z *actio quod iussu* (C.Th. 2.31.1), gdzie stosunek podległości *patria* czy *dominica potestas* zastąpiła funkcjonalna podległość właścicielowi majątku. Zasada, iż w pierwszym rzędzie należy dochodzić roszczenia od samego dłużnika, również ma swoje korzenie w okresie klasycznym, gdzie – w przypadku poręczenia – wciąż obowiązywał wynikający ze zwyczaju wymóg dochodzenia roszczenia w pierwszym rzędzie od dłużnika głównego, a dopiero w razie jego niewypłacalności – poręczyciela⁷⁸.

Nowe regulacje odnosiły się do zakazu wykorzystywania osób wpływowych w celu sprawnego wyegzekwowania swojego roszczenia oraz zakazu ustanawiania zabezpieczenia w postaci zastawu sekwestrowego przed uzyskaniem zasądzenia. To ostatnie rozwiązanie również wydaje się być nowym elementem, ewidentnie wprowadzonym w celu ochrony nie tyle samego dłużnika, co osób z nimi funkcjonalnie powiązanych. Niekiedy do danego zakazu dołączona została sankcja: w postaci grzywny w wysokości równej wysokości dochodzonego roszczenia (w przypadku *a. quod iussu*) czy utraty należności (*debitum*, w przypadku przekazania *potens* dokumentów dłużnych).

⁷⁷ T. Honoré uważa, że konstytucje z kancelarii Honoriusza w latach 419–422 opracowywał kwestor mający wiedzę prawniczą – *Law in the Crisis of Empire...*, s. 243. S.-A. Fusco przypomina, iż w tym okresie w obiegu pozostają wciąż klasyczne dzieła m.in. autorów wymienionych w ustawie o cytowaniu, w tym komentarze do edyktu, jak i sam edykt – op. cit., s. 89 i nast. Z drugiej strony reakcja kancelarii nastąpiła w celu wyeliminowania niepożądanych praktyk, związanych z egzekucją roszczeń z konkretnego typu pożyczek. Oznacza to, że obie skargi były wykorzystywane jako podstawy powództwa i w obrocie prawnych interpretowane we właściwy sobie sposób. Na temat odzwierciedlenia w konstytucjach z C.Th. tego rodzaju wyobrażeń na temat klasycznych instytucji w czasach Konstantyna zob. ciekawe spostrzeżenia u D. Nörr, Burkhardt Schmiedel, *Consuetudo im klassischen und nachklassischen römischen Recht. Forschungen zum römischen Recht 22*. Böhlau-Verlag, Graz – Köln 1966.XII.131S.; Gudrun Stuehff, *Vulgarrecht im Kaiserrecht, unter besonderer Berücksichtigung der Gesetzgebung Konstantins des Großen. Forschungen zum römischen Recht 21*. Herm. Böhlau Nachfolger, Weimar 1966. XII 139 S., ZSS 1967, t. 84, s. 465 (= Dieter Nörr, *Historiae Iuris Antiqui. Gesammelte Schriften*, red. T. Chiusi, W. Kaiser, H.-D. Spengler, t. 1, Goldbach 2003, s. 596). Niestety, nie udało mi się dotrzeć do pracy K. Klodzińskiego, *Officia maxima et principes officiorum. Problematyka badań nad kancelarią cesarską okresu pryncypatu na przykładzie sekretariatu 'à memoria'*, Kraków 2012.

⁷⁸ M. Kaser, RPR², t. 1, s. 665 i przyp. 55 oraz *infra* przyp. 44.

Ta kompleksowa regulacja dotyczyła, tak przynajmniej można wnioskować na podstawie analizy treści, jedynie pożyczek udzielonych w związku z szeroko pojętą uprawą ziemi. Świadczy o tym zarówno krąg wymienionych dłużników, jak i troska kancelarii cesarskiej o nienaruszanie stanu posiadania *domini possessionum* i *cultores terrarum*. Są oni pośrednio głównymi odbiorcami tej konstytucji, ponieważ to ich stan posiadania i oni sami są tutaj przedmiotem ochrony przed nieuprawnionymi roszczeniami ze strony osób trzecich. *Domini* i *cultores* to prawdopodobnie średni posiadacze lub właściciele ziemscy⁷⁹, nierzadko stający się obiektem uzurpacji ze strony bogatszych i potężniejszych sąsiadów, choć nie wydaje się, aby troski te oszczędzone były wielkim właścicielom ziemskim⁸⁰. Cechą charakteryzującą te osoby było to, że na co dzień nie przebywały one w swoich posiadłościach⁸¹, wydzierżawiając je lub/i pozostawiając w gestii własnego personelu zarządzającego, w tym niewolników⁸². Oddalenie, a w wyniku tego, brak kontroli nad osobami, którymi powierzono doglądanie majątku, powodował m.in. ryzyko utraty części areálu na rzecz przedsiębiorczych *creditores*, którzy pod ochroną osób możnych i wpływowych starali się wyegzekwować w sądzie swoje roszczenia w drodze realizacji prawa zastawu, które zostało ustanowione wbrew zasadom prawa⁸³.

⁷⁹ Por. na ten temat u A.R. Jurewicz, op. cit., s. 297 i nast.

⁸⁰ Przeciwno tego rodzaju uzurpacjom por. list Symmachusa do Magniliusa (*ep.* 5.18: *suades ut redeam, ne ius praedii nostri violenta perturber inruptio*, tu wprawdzie chodzi o posiadłość miejską, jednak nie była to w IV–V w. sytuacja odosobniona – por. A. Pellizzari, *Commento storico al libro III dell'epistolario di Q. Aurelio Simmaco*, ser. Biblioteca di Studi Antichi 81, Pisa – Roma 1998, s. 122) oraz zachowaną w C.Th. 4.22.1 konstytucję Konstantyna; L. Solidoro Maruotti, *Studi sull'abbandono...*, s. 293–316.

⁸¹ Chodzi tu o ten rodzaj majątków, który służył jako źródło dochodu z produkcji rolnej a nie luksusowe miejsce wypoczynku – por. Symm. *ep.* II.26, IX.3, IX.6, IX.50–52; A. Pellizzari, *Commento storico al libro III dell'epistolario...*, s. 65, 101. Poza tym należy uwzględnić również tutaj lokalne odmienności, jak np. w przypadku arystokracji w Galli w i Afryce, która żyjąc na codzień w miastach – jak podaje A. Chastagnol – często kontrolowała swoje posiadłości, jakkolwiek zainteresowana była pozyskiwaniem dochodów a nie gospodarowaniem – *Die Entwicklung des Senatorenstandes im 3. und 4. Jahrhundert unserer Zeitrechnung*, [w:] *Sozial und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit*, red. H. Schneider, Darmstadt 1981, s. 304; (dla Egiptu) G. Giliberti, *Servi della terra...*, s. 101–122; (dla Dalmacji, Pannoni, Brytanii, Afryki) C.R. Whittaker, *Land, City and Trade in the Roman Empire*, Norfolk 1993, s. 155–161.

⁸² Taki brak kontroli ze strony właściciela nierzadko narażał go na ryzyko szkód poczynionych przez dzierżawców lub administratorów – por. Symm., *ep.* 4.68; Pap. Lat. 1; D. Vera, *Appunti per una storia della proprietaria fondiaria...*, s. 76.

⁸³ Konstytucja ta jest jedną z wielu, które Honoriusz wydał przeciwko *potentes*, którzy ułatwiali innym właścicielom uchylanie się od podatków lub wręcz wywierali nacisk na sędziów, aby wymusić wyroki in *fraudem legum*. Problem ten nie stanowił bynajmniej *novum* w V w. Por. A. Wacke, *Die potentiores in den Rechtsquellen. Einfluss und Abwehr gesellschaftlicher Übermacht in der Rechtspflege der Römer*, „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt”, t. II.13, Berlin – New York 1980, passim; J.A. Schlumberger, *Potentes and Potentia in the Social Thought of Late Antiquity*, [w:] *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, red. F.M. Clover, R.S. Humphreys, Wisconsin 1989, s. 91–95; G. Santucci, „Potentiores” e abusi processuali, [w:] *Atti*, Napoli 1996, s. 328–336.

Łącznikiem między właścicielami względnie posiadaczami majątków ziemskich był pozostający na miejscu personel i drobni rolnicy (koloni), którzy w ramach swoich kompetencji spełniali szereg zadań związanych z dokonywaniem nowych inwestycji czy ulepszeń, egzekucją roszczeń z prowadzeniem spraw sądowych włącznie np. z poborem należnych opłat. Nie jest wykluczone, że przynajmniej część z tych aktywności finansowana była ze wspomnianych w konstytucji pożyczek. Sugerują to szczególnie dwa fragmenty: *neque familiares epistulas (...) in id trahere convenit, ut pecuniam (...) inpendisse se pro praediis mentiatur* oraz (...) *cum, nisi specialiter, ut pecuniam commodet, a domino fuerit postulatus (...)*⁸⁴. Jako argument za skierowaniem roszczenia przeciwko właścicielowi gruntu (a w istocie za zajęciem samego gruntu) wykorzystywano listy polecające, stanowiące dowód, iż pożyczka miała być przeznaczona na wydatki związane z gruntem⁸⁵. Dalej chodzi o dopuszczalność tej samej skargi, gdy pożyczki udzielono na wyraźną prośbę właściciela. Pasquale Voci pisze, iż w konstytucjach późnoantycznych widoczna jest tendencja do postrzegania personelu zarządzającego posiadłością jako będących na miejscu reprezentantów swojego pana, stąd nierzadko kierowane były one wprost do *procuratores, actores* pomimo, iż związane były z pełnioną przez nich funkcją⁸⁶. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby założyć, iż takie podejście reprezentowali nie tylko cesarscy urzędnicy.

Zakończenie

Znaczenie konstytucji z 422 r. jest trudne do oceny. Oryginalnie wydana przez cesarza części zachodniej od momentu włączenia jej do Kodeksu Teodozjańskiego obowiązywała w obu częściach cesarstwa. Wydano ją w celu zahamowania nieprawidłowych, z punktu widzenia cesarza, praktyk w zakresie egzekucji roszczeń z tytułu niespłaconych pożyczek pieniężnych zabezpieczonych zastawem na gruncie uprawnym. Grunty te należały do średnich posiadaczy ziemskich, ale pożyczkobiorcami nie byli oni sami, lecz wolny i niewolny personel administrujący ich posiadłościami. Nieuczciwe praktyki stosowane przez wierzycieli zaczynały się już w momencie akceptowania ustanowienia zastawu na gruncie niebędącym własnością dłużnika. Dalej, z tekstu konstytucji wyraźnie wynika, że wierzyciele bardziej byli skłonni przystąpić od razu do egzekucji prawa zastawu niż do domagania się zapłaty od samych dłużników. Aby osiągnąć swoje cele, starali się wykorzystać klasyczne skargi dodatkowe (*quod*

⁸⁴ C.Th. 2.31.1.2. Por. też D. Eibach, *Untersuchungen zum spätantiken Kolonat in der kaiserlichen Gesetzgebung unter besonderer Berücksichtigung der Terminologie*, Köln 1977, s. 28 i nast.

⁸⁵ Por. w okresie klasycznym możliwość pozwania właściciela niewolnika z *actio exercitoria* z tytułu pożyczki zaciągniętej przez nieupoważnionego *exercitor navis* na potrzeby pilnej naprawy statku: Africanus 8 *quaest.*, D. 14.1.7.

⁸⁶ P. Voci, op. cit., s. 109 i nast.

iussu i de peculio), prawdopodobnie w celu powiązania właściciela gruntu z istniejącym stosunkiem kredytowym. Chętnie korzystali też z pomocy osób wpływowych, powierzając im reprezentowanie ich interesów w trakcie postępowania sądowego. Nie sposób nie odnieść wrażenia, iż, co widać chociażby z zachowanego papirusu Laurycjusza, działania te mogły stanowić znakomity sposób powiększania przez wierzycieli posiadanego areału własnych posiadłości.

Nie wiadomo, czy opisywany w niej problem występował w całej *praefectura Italiae*, czy może tylko w jednej jej części. Jednak jej treść wyraźnie wskazuje, że mowa tu o realnych, występujących w praktyce przypadkach. Szerokie spektrum personelu zarządzającego oraz wymienione obok właścicieli również osoby mające inny tytuł do gruntu przemawia za możliwością skierowania jej do całego obszaru prefektury. O jej niewątpliwie ogólnym charakterze świadczy określenie jej jako *lex edictalis*, oraz skierowanie do urzędnika mającego zarówno *iurisdictio*, jak i kompetencje nadzorcze nad podległymi mu niższymi urzędnikami wyposażonymi we władzę sędziowską. Nie sposób odpowiedzieć też na pytanie, czy opisywane w niej zjawiska były szeroko rozpowszechnione, czy może miały charakter lokalny⁸⁷. Byłoby celowym, aby, podejmując trud udzielenia odpowiedzi, rozpocząć od gruntownej analizy materiału pozaprawnego dotyczącego okresu późnego antyku w zachodniej części cesarstwa ze szczególnym uwzględnieniem terenów, które w 422 r. wchodziły w skład *praefectura Italiae*. Wyniki mogłoby być interesujące.

Bibliografia

- Ankum H., *Spätklassische Problemfälle bezüglich der Verpfändung einer res aliena*, [w:] *Festschrift Knütel*, red. H. v. Altmeyden, I. Reichard, M.J. Schermaier, Heidelberg 2009.
- Backhaus R., *Sandro-Angelo Fusco, „pecuniam commodare”. Aspetti economici e sociali della disciplina giuridica dei rapporti di credito nel V secolo d.C. (=Università di Perugia: pubblicazioni della facoltà di giurisprudenza Vol. 22)*. Perugia 1980, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung” 1982, t. 99.
- Bassanelli Sommariva G., *La legge di Valentiniano III del 7 novembre 426*, „Labeo” 1983, nr 29.
- Biscardi A., *Proprietà e possesso nell'indagine positiva sul diritto del tardo impero*, [w:] „Atti dell'Accademia Costantiniana”, Perugia 1993.
- Bojarski W., *Emfiteuza według prawa rzymskiego*, Toruń 1970.

⁸⁷ Na zniekształcony i jednostronny obraz realiów w konstytucjach ujętych w C.Th wskazują R. McMullen, *Soziale Mobilität und der Codex Theodosianus*, [w:] *Sozial und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit*, red. H. Schneider, Darmstadt 1981, s. 160-167 i J. Wiewiórowski, op. cit., s. 212.

- Bonini R., *Comportamenti illegali del creditore e perdita dell'azione o del diritto (nelle Novelle Giustiniane)*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1974, t. 40.
- Botta F., *De his qui suscipiunt alienos agricolos. Intorno a Edict. praef. praet. XXV*, „Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano” 2017, t. 111.
- Bürge A., *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt 1999.
- Cannata C.A., *'Possessio', 'possessor', 'possidere' nelle fonti giuridiche del basso impero romano. Contributo allo studio del sistema dei rapporti reali nell'epoca post-classica*, Milano 1962.
- Chastagnol A., *Die Entwicklung des Senatorenstandes im 3. und 4. Jahrhundert unserer Zeitrechnung*, [w:] *Sozial und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit*, red. H. Schneider, Darmstadt 1981.
- Claus A., *Gewillkürte Stellvertretung im römischen Privatrecht*, Berlin 1973.
- Codex Theodosianus Jacobi Gothofredi in sex tomos divisus*, Lipsiae 1736.
- Codex Theodosianus*, ed. P. Kruger, Th. Mommsen, dodr. z I. wyd., Hildesheim 1999.
- De Giovanni L., *Il 'problema giustizia' nel tardoantico*, [w:] *Istituzioni, carismi ed esercizio del potere (IV–VI secolo d.C.)*, red. G. Bonamente, R. Lizzi Testa, Bari 2010.
- Der neue Georges. Ausführliches Handwörterbuch Lateinisch-Deutsch*, wyd. 8, red. T. Baier, Hannover – Leipzig 2013, t. 1-2.
- Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, red. A. Ernout, A. Meillet, Paris 1939.
- Eibach D., *Untersuchungen zum spätantiken Kolonat in der kaiserlichen Gesetzgebung unter besonderer Berücksichtigung der Terminologie*, Inaugural-Dissertation, Köln 1977.
- Fusco S.-A., *Constitutiones principum und Kodifikation in der Spätantike. Ein Kaisererlass aus dem Jahre 422 im Codex Theodosianus*, „CHIRON. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Institut” 1974, t. 4.
- Fusco S.-A., *Pecuniam commodare. Aspetti economici e sociali della disciplina giuridica dei rapporti di credito nel V. secolo d.C.*, Perugia 1980.
- Garnsey P., *Cities, Peasants and Food in classical Antiquity. Essay in social and economic History*, Cambridge 1998.
- Giliberti G., *Servi della terra. Ricerche per una storia del colonato*, Torino 1999.
- Goria F., *Valori e principi del processo civile nella legislazione tardoantica: brevi note*, [w:] *Diritto romano d'Oriente. Scritti scelti di Fausto Goria*, red. P. Garbarino, A. Triscuoglio, E. Sciandrello, Alessandria 2016.
- Heumann H., Seckel E., *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, wyd. 9. zm., Jena 1926.
- Honoré T., *Law in the Crisis of Empire 379–455 AD. The Theodosian Dynasty and its Quaestors*, Oxford 1998, dodatek: *Palingenesia of Latin Laws of Eastern Emperors 379–450 AD and of Western Emperors 383–455 AD*, pod W546/14/27.

- Jones Martin A.H., *The Later Roman Empire 284–602. A Social Economic and Administrative Survey*, t. 2, Oxford 1964.
- Jurewicz A.R., *Pater familias dominusve iussit. Umowy zawierane z podległymi władzy na podstawie polecenia zwierzchnika*, Olsztyn 2015.
- Kaser M., *Das romische Privatrecht*, wyd. 2, t. 2, München 1975.
- Kehoe D.P., *Law and Rural Economy in the Roman Empire*, Michigan 2007.
- Kotula T., *Rozwój terytorialny i organizacja latyfundiów w rzymskiej Afryce w okresie wczesnego cesarstwa*, „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 1952–1953, z. 46.2.
- Notitia Dignitatum*, red. O. Seeck, Berlin 1876.
- Lepelley C., *Fine dell'ordine equestre: le tappe dell'unificazione della classe dirigente romana nel IV secolo*, [w:] *Società romana e impero tardoantico*, t. 1 (*Istituzioni, ceti, economie*), red. A. Giardina, Roma-Bari 1986.
- Levy E., *Vest Roman Vulgar Law. The Law of Property*, Philadelphia 1951.
- Levy E., *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, seria *Forschungen zum römischen Recht* 7, red. M. Kaser, H. Kreller, W. Kunkel, Weimar 1957.
- Koptev A., „*Colonus Iuris Alieni*“ als spätantikes Surrogat der klassischen *Persona Iuris Alieni*, „*Acta Byzantiniana Fennica*” 2005.
- Litewski W., *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998.
- Litewski W., *Rzymski proces cywilny*, Kraków 1988.
- McMullen R., *Soziale Mobilität und der Codex Theodosianus*, [w:] *Sozial und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit*, red. H. Schneider, Darmstadt 1981.
- Nocera G., *Patrimonio e demanio nel diritto del tardo impero*, „*Atti dell'Accademia Constantiniana*” 1993, t. 9.
- Noethlichs K.L., *Beamtenum und Dienstvergehen. Zur Staatsverwaltung in der Spätantike*, Wiesbaden 1981.
- Nörr D., *Burkhardt Schmiedel, Consuetudo im klassischen und nachklassischen römischen Recht. Forschungen zum römischen Recht* 22. Böhlau-Verlag, Graz – Köln 1966. XII.131S.; *Gudrun Stuehff, Vulgarrecht im Kaiserrecht, unter besonderer Berücksichtigung der Gesetzgebung Konstantins des Großen. Forschungen zum römischen Recht* 21. Herm. Böhlau's Nachfolger, Weimar 1966. XII 139 S., „*Zeitschrift der Savigny – Stiftung. Romanistische Abtheilung*” 1967, nr 84 [= Dieter Nörr, *Historiae Iuris Antiqui. Gesammelte Schriften*], red. T. Chiusi, W. Kaiser, H.-D. Spengler, t. 1, Goldbach 2003.
- Oxford Latin Dictionary*, red. P.G.W. Glare, Oxford 2010.
- A. Pellizzari, *Commento storico al libro III dell'epistolario di Q. Aurelio Simmaco*, ser. *Biblioteca di Studi Antichi* 81, Pisa – Roma 1998.
- Plezia M., *Słownik łacińsko-polski*, wyd. 2, Warszawa 1999, t. I-IV.
- Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986.
- Santucci G., *CTh. 2,13,1: la legislazione di Onorio sui crediti fra il 421 ed il 422 d.C.*, „*Studia et Documenta Historiae et Iuris*” 1991, t. 57, s. 181-204.

- Santucci G., *Sui capitoli 43 e 122 dell'Editto di Teodorico*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1995, nr 61, s. 853-862.
- Santucci G., „Potentiores” e abusi processuali, [w:] Atti, Napoli 1996, s. 325-354.
- Schlumberger J.A., *Potentes and Potentia in the Social Thought of Late Antiquity*, [w:] Tradition and Innovation in Late Antiquity, red. F.M. Clover, R.S. Humphreys, Wisconsin 1989, s. 89-104.
- Sirks A.J.B., *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichshof 2007.
- Sirks A.J.B., *Ne colonus inscio domino suum alienet peculium*, [w:] *Mélanges Fritz Sturm*, red. J.F. Gerken, R. Vigneron, H. Peter, P. Trenk-Hinterberger, t. 1, Liège 1999, s. 419-429.
- Solidoro Maruotti L., *Studi sull'abbandono degli immobili nel diritto romano. Storici, giuristi, imperatori*, Napoli 1989.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, wyd. 2, Kraków 2001.
- Stein E., *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteilung”, 1920, t. 41, s. 197.
- Tarozzi S., *Norme e prassi. Gestione fondiaria ecclesiastica e invasioni giuridiche negli atti negoziali ravennati dei secoli V-VII*, Milano 2017.
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, tłum. i kom. C. Pharr, Princeton 1952.
- Vandendriessche S., *Possessio und Dominium im postklassischen römischen Recht. Eine Überprüfung von Levy's Vulgarrechtstheorie anhand der Quellen des Codex Theodosianus und der Posttheodosianischen Novellen*, ser. Rechtsgeschichtliche Studien 16, Hamburg 2006.
- Valiño E., *Las acciones adiecticiae qualitatis y sus relaciones basicas en derecho romano*, „Anuario de Historia del Derecho Español” 1967, t. 37, s. 339-436.
- Van der Wal N., *Edictum und lex generalis. Form und Inhalt der Kaisergesetze im spätrömischen Reich*, „Revue Internationale des droits de l'antiquité” 1981, t. 28, s. 278-313.
- Vera D., *Appunti per una storia della proprietà fondiaria nel tardo impero*, „Atti dell'Accademia Constantiniana” 1993, t. 9, s. 67-90.
- Vera D., *Forme e funzioni della rendita fondiaria nella tarda antichità*, [w:] *Società romana e impero tardoantico*, t. 1, Istituzioni Ceti, economie, red. A. Giardina, Roma – Bari 1986, s. 367-447.
- Voci P., *Nuovi studi sulla legislazione romana del tardo impero*, Padova 1989.
- Wacke A., *Fideiussio=iussum? Bürgschaften für den eigenen Gewaltunterworfenen oder Gewalthaber*, „Index: quaderni camerti di studi romanistici, International Survey of Roman Law” 1999, nr 27, s. 523-549.
- Wacke A., *Das Verbot der Darlehensgewahrung an Hauskinder und die Gebote wirtschaftlicher Vernunft. Der Macedonianische Senatsbeschluss in Theorie und Praxis*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Romanistische Abteailung” 1995, t. 112, s. 239-329.

- Wacke A., *Die potentiores in den Rechtsquellen. Einfluss und Abwehr gesellschaftlicher Übermacht in der Rechtspflege der Römer*, „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt”, t. II.13, Berlin – New York 1980.
- Whittaker C.R., Garnsey P., *Rural life in the Later Roman Empire*, [w:] *The Cambridge Ancient History*, red. A. Cameron, P. Garnsey, t. 13, Cambridge 1998.
- Whittaker C.R., Garnsey P., *Land, City and Trade in the Roman Empire*, Norfolk 1993.
- Wieacker F., *Recht und Gesellschaft in der Spätantike*, Stuttgart 1964.
- Wiewiorowski J., *Organizacja Cesarstwa Rzymskiego w V stuleciu: cesarz, armia, prawo*, [w:] *Świat rzymski w V w.*, red. R. Kosiński, K. Twardowska, Kraków 2010.
- Zabłocka M., *Realny charakter mutuum w rzymskim prawie klasycznym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1979, nr 31.2.

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi analizę zrekonstruowanej konstytucji Honoriusza I z 422 r. Jej treść znamy dzięki zachowanym w Kodeksie Teodozjańskim fragmentom. Wydano ją prawdopodobnie w celu zahamowania nieprawidłowych praktyk w zakresie egzekucji roszczeń z tytułu niespłaconych pożyczek pieniężnych zabezpieczonych zastawem na gruncie uprawnym. Grunty te należały do średnich posiadaczy ziemskich, ale pożyczkobiorcami nie byli oni sami lecz wolny i niewolny personel administrujący ich posiadłościami. Nie sposób odpowiedzieć na pytanie, czy opisywane w niej zjawiska były szeroko rozpowszechnione, czy może miały charakter lokalny. Niewątpliwie jednak stanowiła reakcję cesarską na realny problem i stanowiła ciekawą próbę jego rozwiązania.

SUMMARY

Liability of *pro alienis debitis* and other detrimental practices in relation to the execution of loan for the cultivation of land. Consideration on the constitution of Honorius (422 AD)

In the article the author analyses the reconstructed constitution of Emperor Honorius issued in 422 AD. Its content is known thanks to excerpts contained in the Theodosian Code. The law was probably issued in order to reduce wrong practices in relation to the execution of claims for outstanding loan secured by a pledge set against cultivated land. Such lands were the property of middle-class landowners but the borrowers were free and non-free managers of the estates. It is not possible to answer questions about the scale and scope of the malpractices described, but undoubtedly the constitution responded to the seriousness of the problem and which it endeavoured to resolve it.